

Frege en de drie werelden

Frege is geen monist, noch dualist, maar ‘trialect’. Dat wil zeggen, volgens hem zijn er drie domeinen of werelden van elkaar te onderscheiden: er is een wereld van dingen, één van voorstellingen en één van gedachten. (Net zoals Popper in *Objective Knowledge* noem ik deze wereld 1, wereld 2 en wereld 3). Zoals Descartes beweerde dat er twee werelden zijn die op zichzelf staan (substanties van denken en uitgebreidheid), zo meent Frege dat er drie werelden zijn. Om dit te beargumenteren moet hij aannemelijk maken dat deze drie van elkaar verschillen en onafhankelijke domeinen vormen. Hij slaagt daar slechts ten dele in en argumenteert veel minder overtuigend dan bijvoorbeeld Kant die met soortgelijke problematiek worstelde. Ik zal hieronder zijn argumentatie kritisch volgen en bespreken, te beginnen bij zijn argumenten om wereld 1 en 2 te onderscheiden. Daarna zal ik bekijken hoe Frege wereld 3 een onafhankelijke status toekent, om ten slotte enkele concluderende opmerkingen te maken.

Dingen en voorstellingen

Op pagina 40 (van *Der Gedanke*) voert Frege de ‘door filosofie onberoerde mens’ op voor wie het vanzelfsprekend zou zijn dat de eerste wereld, van de dingen zoals bomen, stenen en huizen, zich onderscheidt van de tweede en derde wereld, van voorstellingen en gedachtes. Voor de filosofische mens geeft hij twee verschillen tussen wereld 1 en de andere twee werelden. (A propos, Frege telt het aantal argumenten op een iets andere manier op pagina 40 tot 43 dan ik doe; ik beschouw enkele van zijn argumenten als enkel deelargumenten). Allereerst kan wereld 1 worden waargenomen, terwijl voorstellingen wel bezeten worden - je **hebt** een voorstelling - maar zelf niet waargenomen worden. Wereld 1 blijft ook bestaan als er even geen waarnemer is, terwijl een voorstelling zonder eigenaar niet kan bestaan. Ter zijde zou hiertegen kunnen worden aangevoerd dat ook voorstellingen worden waargenomen. Echter dat veronderstelt dat er ‘tweede-graads-voorstellingen’ zijn, namelijk van een zich terugtrekkend *ik* of homunculus, die de voorstellingen waarneemt, en van deze waargenomen voorstellingen (tweede-graads-)voorstellingen heeft...Het verschil tussen voorstellingen hebben en iets waarnemen wordt op die manier enkel verplaatst van de mens naar de homunculus. Met deze discussie zijn we bij het tweede verschil tussen wereld 1 en de wereld van voorstellingen (en gedachtes) aanbeland. De voorstellingswereld heeft een drager nodig, terwijl de wereld van de dingen zelfstandig is. Zonder drager van voorstellingen, geen voorstellingen. Bovendien heeft iedere voorstelling slechts één en niet meer dan één drager.

Maar zou wereld 1 niet deel kunnen zijn van wereld 2? Vanaf p.44 tot 48 bediscussieert Frege deze mogelijkheid. Het is immers denkbaar dat buiten de voorstelling er geen buitenwereld is van onafhankelijke dingen. Het zou kunnen dat *alles nur Traum wäre* (p.44). Hiermee belandt Frege bij het probleem van Descartes: hoe kan je verschil maken tussen droom en waken, of wat in dit geval op hetzelfde neerkomt, tussen een wereld van enkel voorstellingen en een wereld gesplitst in een wereld van dingen en één van voorstellingen? Descartes’ oplossing was tweeledig: allereerst zou er een verschil zijn in mate van coherentie in de voorstellingswereld tijdens de droom en de voorstellingswereld tijdens het waken. In waaktoestand zouden we ons bewegen in de coherente wereld van dingen, Descartes (1989: 100):

“...nu merk ik dat er een gigantisch verschil is tussen deze beide [slapen en waken, WK] in zoverre dromen nooit door het geheugen met de andere activiteiten van het leven worden verbonden, zoals die plaatsvinden wanneer men wakker is. Want als inderdaad iemand plotseling voor mij staat terwijl ik wakker ben, en daarna opeens weg is zonder dat ik kan zien waar hij vandaan kwam of waar hij naar toe ging, zoals dat in dromen gebeurt, zou ik niet ten onrechte oordelen dat die persoon veeleer een spook of een hersenspinsel is dan een echt mens. Wanneer er echter dingen optreden, waarvan ik duidelijk merk vanwaar, waar en wanneer ze op me afkomen en ik ook de waarneming ervan **zonder enige onderbreking met mijn hele verdere leven** verbind, ben ik heel zeker dat ze niet in mijn slaap, maar in mijn waaktoestand voorkomen [vet, WK]. En ik mag dan niet de minste twijfel aan hun waarheid hebben, als ik alle ervaringen, ook mijn geheugen en verstand, opgeroepen heb om ze te onderzoeken en dan door geen van alle iets wordt gemeld dat met de rest in strijd is. Want uit het feit dat God geen bedrieger is, volgt dat ik in zulke gevallen totaal niet bedrogen word.”

Voor Descartes geeft de mate van coherentie aan of er sprake is van enkel een binnenwereld van voorstellingen waarin we ons bevinden of dat er ook een stabiliserende factor is van buitenwereld, van dingen buiten onze geest. Wanneer we nu zelfs aan de coherentie van deze wereld zouden twifelen, dan is er volgens Descartes nog altijd een God die geen bedrieger kan zijn. Frege's argumentatie is hiermee vergeleken heel wat minder vindingrijk (p.44): “Dass ich statt der ganzen Umwelt, in der ich mich zu bewegen, zu schaffen gemeint, eigentlich nur meine Innenwelt habe, **ist doch ganz unglaublich.**”

Hieraan voegt Frege nog toe dat als alles voorstelling zou zijn, ook het bestaan van een drager voorstelling zou moeten zijn. In dat geval zou er niet een echte drager van voorstellingen kunnen worden onderscheiden van de voorstellingen zelf. Daarmee zouden voorstellingen dragerloos worden en een ding-achtig karakter krijgen. In plaats van dat wereld 1 tot wereld 2 wordt gereduceerd wordt wereld 2 zo tot wereld 1 gereduceerd, of beter gezegd: het hele criterium om wereld 1 van wereld 2 te onderscheiden verdwijnt. Hoewel dit allemaal onaangename bijwerkingen zijn van het idee dat voorstelling en ding niet gescheiden kunnen worden heeft Frege geen goede argumenten om deze twee van elkaar te scheiden behalve dat het 'ongeloofwaardig' zou zijn.

Voorstellingen en gedachtes

Aangenomen dat wereld 1 en wereld 2 gescheiden zijn, is het dan mogelijk dat gedachtes een soort voorstellingen zijn en wereld 3 en wereld 2 dezelfde zijn? Volgens Frege zijn er een aantal redenen om de wereld van gedachtes (wereld 3) van die van voorstellingen te onderscheiden (wereld 2).

Wanneer gedachtes voorstellingen zouden zijn, dan zouden ze gebonden zijn aan een drager. Dan zou de gedachte die bijvoorbeeld in de stelling van Pythagoras wordt uitgedrukt, afhankelijk zijn van de drager. Mijn stelling van Pythagoras zou dan een andere zijn dan die van iemand anders, net zoals mijn pijn of mijn voorstelling van 'rood' anders zijn dan die van een ander. Voor Frege is het begrip waarheid belangrijk, zijn artikel is opgebouwd vanuit de vooronderstelling dat er zoiets als waarheid bestaat. Wanneer we nu van waarheid iets perspectivistisch zoals een voorstelling maken, dan verdwijnt het aspect van de waarheid dat deze bediscussieerbaar zou zijn. Waarheid zou gebonden blijven aan individuele perspectieven. Een tweede zwaarwegend argument tegen het idee dat gedachtes

voorstellingen zouden zijn is dat de stelling van Pythagoras dan slechts zou bestaan voorzover en voor zolang deze gedacht en voorgesteld wordt. Wanneer niemand aan deze stelling denkt, of wanneer niemand hem zou kennen zou hij niet bestaan. Daarmee zouden alle pogingen om iets bovenpersoonlijks objectiefs te beweren zinloos zijn. Alle waarheid zou dan perspectiefgebonden zijn, en een gedachte zou net zo subjectief zijn als een smaak of een gevoel van pijn. Zo zouden alle pogingen om wetenschap op een zeker fundament te bouwen ook vergeefs zijn. Het uniforme fundament zou versplinteren in een veelvoud aan individuele of misschien zelfs sub-individuele fundamenten.

Hoewel het een praktisch sterk argument is om te betogen dat waarheid en objectieve gedachtes wel moeten bestaan om het wetenschapsbedrijf niet in drijfzand te doen verzinken is dit filosofisch gezien nauwelijks een argument te noemen. Frege maakt veelvuldig gebruik van dit soort naïef-realistische argumenten, en hoewel zijn conclusies wellicht niet onredelijk zijn, is de argumentatie die tot deze conclusies leidt erg zwak. Anders dan Frege maakt Kant een duidelijk onderscheid tussen zoiets als 'praktische rede' en 'zuivere rede'. Volgens de praktische rede is het wel zo praktisch te veronderstellen dat er een coherente wereld van dingen is, en stabiele - in de tijd bestendige en boven de tijd uitstijgende - 'dragere' van voorstellingen en bovenpersoonlijke gedachtes (transcendentiaal ego). Echter Kant maakt een principieel onderscheid tussen praktische en zuivere rede. Frege is vergeleken bij Kant een terugval in een nieuwe dogmatische sluimer, ditmaal niet die van bevestigingen van de op hol geslagen rede, maar één van gebondenheid aan de praktijk van wetenschap en de nuchterheid van het naïef realisme.

Frege gebruikt hiernaast nog een ander argument om onderscheid tussen voorstellingen en gedachtes te maken. Als gedachtes voorstellingen zouden zijn, dan zouden ze tot de *Innenwelt* behoren, en zouden we niet in staat zijn om met onze gedachtes buiten onze eigen *Innenwelt* naar een *Umwelt* te reiken. Echter, aangenomen dat ik als drager van voorstellingen onderscheiden ben van de voorstellingen zelf, is er dus wel iets buiten de voorstellingen denkbaar voor mij, namelijk, ikzelf als de drager van mijn voorstellingen. Zonder verdere argumentatie springt Frege naar de gewenste conclusie, p. 49: *Es steht nun nichts im Wege, auch andere Menschen als Träger von Vorstellungen, ähnlich mir selber, anzuerkennen*. Bij dit argument gaat Frege er klakkeloos van uit dat ten eerste onze gedachtes over de grenzen van de *Innenwelt* heen naar de *Umwelt* moeten kunnen verwijzen, ten tweede dat er 'dragere' van voorstellingen en gedachtes bestaan, onderscheiden van voorstellingen zelf (zie ook mijn paragraaf hierboven), en ten derde dat je uit het bestaan van één drager eenvoudig het bestaan van anderen zou kunnen afleiden.

Conclusie

De naïef-realistische onderscheidingen zoals Frege die maakt tussen wereld 1, wereld 2 en wereld 3 brengen ons weer terug in een pre-modern stadium van voor Kant. Alsof we zomaar zouden weten dat er een buitenwereld is. En alsof waarheid en intersubjectiviteit begin- en einddoel van filosofisch redeneren zouden moeten zijn. Hoewel Frege een nuttige bijdrage heeft geleverd aan de ontwikkeling van praktische bezigheden als logica en formele semantiek, is zijn drie wereldentheorie van geen belang voor vraagstukken aangaande subjectiviteit, intersubjectiviteit, ontologie of waarheid.

Descartes, R. (1989 [1641]). *Meditaties*. Amsterdam: Boom. Vertaald uit het Latijn: *Meditationes; De Prima Philosophia*.

Frege, (1918). *Der Gedanke; Eine logische Untersuchung*. Syllabus UU.

Popper, K. (1966). *Objective Knowledge*. Oxford: Clarendon Press.